

usporebe i datacijo, a zatim ih u zaključku prikazuje po fazama u tri cjeline: kasnorepublikanska faza (prostorije oko atrija), augustejsku fazu (prostorije oko peristila i manje eksedre na sjeverozapadu), kasnu fazu (poslije sreine I. st.: manje preinake u nekim prostorima vile). U prilogu knjige su fotografije svih mozaika: neki presnimljeni iz Puschijevih izvješća (gdje su bili nacrtani u vidu rekonstrukcije), drugi snimljeni u tršćanskom muzeju, gdje se danas čuvaju ulomci koji su dignuti s lokaliteta.

Poglavje posvećeno krovnim opekama sa žigovima (str. 128-140) autorica je sačinila temeljem Puschijevih objavljenih podataka, koji obuhvaćaju dvadesetak primjera koji su dobro poznati na čitavom sjevernom Jadranskom između Akvileje i Pule. Kako se izvorne krovne opeke nisu mogle pronaći u spremištima Muzeja u Trstu, Puschijevi podaci su jedini kojima raspolazemo.

Nažalost, glede nalaza novaca (str. 145-156), autorica ponovo nema drugog izbora nego ponovo se ispričati nemogućnošću ulaza u trag izvornim komadima koje je Puschij pronašao 188-1891. godine, tako da su njegovi podaci jedini kojima danas raspolazemo. Radi se o tridesetak novaca, sve bronca, od Augusta do Konstancija II, odnosno od kraja I. st. pr. Kr. do sredine IV. st. Novci datiraju raspon trajanja života na tom mjestu, iako se graditeljske faze mogu pratiti, prema autorici, samo do sredine I. st.: one bi uglavnom odgovarale dataciji mozaika, kao kasnorepublikanska, augustejska i kasnija faza. o vlasništvu je, kao i uvijek u takvim slučajevima, teško suditi. Autorica (str. 158-170) prenosi ranije postavljene teze o Kalviji Krispinili (*Calvia Crispinilla, magistra libidum Neronis*) kao vlasnici zgrade i posjeda, pomišlja još i na Klodiju Kvirinala (*P. Clodius Quirinalis*) koji je u targestinskoj koloniji imao visoki ugled i položaj, da bi zaključila (opreza nikad previše!) da je vlasnik svakako morao biti netko u razini senatoeske časti, poput Lekanija Basa u Fažani.

Vrlo su zanimljiva, sa stanovišta usporedbe, dva posljednja poglavlja posvećena razmatranju naseljavanja obalnog područja tergestinske kolonije od Devina (Duino) do Grubelca kod Sečovlja (str. 175-195), gdje na jednom mjestu nalazimo sakupljene osnovne podatke o topografiji ruralne arhitekture, odnosno razmatranju sličnih primjera obalnih rimskih luksuznih građevina (*villae maritimae*) duž talijanske obale (str. 201-215: Varigano, Formia, Sperlonga, Anzio, Capri, Anguillara Sabazia, Oplonis itd.). U tom se dijelu, ali izdvojeno, spominju i istarske građevine (str. 210 i 214) koje po raskoši i kakvoći izvedbe mogu poslužiti za usporedbu s građevinom u Barkovlju (Barcola), a to su prvenstveno Uvala Verige, valbadon, Barbariga i Sorna. Međutim, autorica spominje i druge, proizvodne građevine u Istri (Kolci, tzv. Castrum - I. faza), koje u osnovnoj shemi pokazuju sličnost s organizacijom prostora luksuzne građevine, ali imaju značajnu

gospodarsku funkciju: to je, recimo, jedno pitanje koje bi tek trebalo istražiti.

U zaključku monografije (str. 217-229) autorica sažima osnovna saznanja o građevini i njezinom značenju za širi prostor sjevernog Jadrana, jer vila u Barkovlju (Barcola) kod Trsta svakako pripada skupini ne tako brojnih luksuznih palača u kojima su vlasnici, svakako pripadnici viših slojeva rimskog društva, provodili svoj poslovični *otium*. Ona se tako uklapa u širi krug sustava vangradskih građevina najviše razine života, ali ona je bila središte većeg posjeda koji je morao imati i manje građevine proizvodnog, prerađivačkog i skladišnog karaktera. Tijekom II. st., pod utjecajem konkurencije provincijske poljoprivrede, gospodarstvo Italije je počelo opadati, ali na srednjejadranskom području ti su se poremećaji manje osjetili. Zato su i sve građevine od Pule do Akvileje, kako Uvala Verige tako i Barkovlje, nastavile živjeti još neko vrijeme (str. 229).

Ova monografija F. Montane na suvremen način pokušava izvuci što više činjenica iz škrtih i nedostatnih podataka izvornih istraživanja prije više od stotine godina: uz pomoć bogate bibliografije (koja govori o tome koliko se o tim problemima danas razglaba) i solidne dokumentacije (koja i ne može biti bolja jer jednostavno bolja ne postoji) taj cilj je svakako dostignut, jer je i putem ove knjige slučaj vile u Barkovlju (Barcola) kod Trsta barem aktualiziran.

Robert Matijašić

S. Flego, L. Rupel: I CASTELLIERI PREISTORICI DELLA PROVINCIA DI TRIESTE, Editoriale Stampa Triestina, Trieste (Collana *Il patrimonio culturale*), 240 str., 1 zemljevid, ilustr.,

in vzporedno v slovenščini:

PRAZGODOVINSKA GRADIŠČA TRŽAŠKE POKRAJINE.

Gradišća so najbolj viden znak človekove dejavnosti na Krasu, ki se je ohranil iz prazgodovine. Zato so že zgodaj pritegnila pozornost prebivalcev in so s svojo pojavo, pretežno na vzpetinah, zbujala pozornost in domišljijo. Vsekakor še danes dajejo pečat kulturni krajini in v marsičem določajo način izrabe zemljišč. Prav na Tržaškem so gradišča razvnela kmalu tudi starinoslovce in arheologe, tako da je potek tega proučevanja postal že del obče kulturne zgodovine Trsta, Krasa in Istre, morda podobno kot proučevanje jam in kraških pojavov. Na to dolgo, več kot stoletno, tradicijo sta se navezala in jo tudi bistveno opredelila tržaška arheologa S. Flego in L. Rupel s knjigo, ki je izšla ob koncu leta 1993 v Založbi tržaškega tiska, hkrati kot slovenska in tudi italijanska izdaja.

Ker sem imel redko priložnost, da sem lahko sledil njenemu raziskovalnemu in publicističnemu delu v

zadnjih desetih letih, kdaj pa kdaj sem tudi sodeloval, me izid knjige ni presenetil. Kljub temu poseg slovenskih avtorjev in slovenske založbe in slovenske institucije na arheološko področje, ki je bilo skoraj samoumevno prihranjeno le za italijanski pol tržaške stvarnosti, pomeni dosežek in izziv. Seveda gre pri tem tudi za dvojni založniški podvig Založbe tržaškega tiska, ki, kot sama zatrjuje, ni usahnila. Samo delo je nastajalo več let in je rezultat (vsekakor ne edini in upam, da tudi ne zadnji) Komisije za topografijo, ki od leta 1983 deluje pri Odseku za zgodovino Narodne in študijske knjižnice.

Izbira teme in način predstavitve sta nekako na sredini med katalogom, vodičem in razpravo. Na prvi pogled se zdi omejitvev na Tržaško umetna, saj gradišča in Kras segajo čez administrativne meje Pokrajine, a je utemeljena in opravičljiva, saj si takšnega dela v sosednjih pokrajinah nismo še niti zastavili; vsakršna širitev zamisli na celotno ozemlje Krasa in Istre, ki ga je pred 90 leti odlično opravil dr. C. Marchesetti, bi temeljno zasnovo spreminila, zavlekla izid in zahtevala mednarodno sodelovanje. Morda bo to skupna naloga tržaških, istrskih in drugih arheologov za prihodnje desetletje. Na ozemlju Pokrajine avtorja naštejeta 53 prazgodovinskih najdišč na prostem, ob tem pa še podajata seznam kraških jam z ostanki iz dobe gradišč, to je iz bronaste in železne dobe. Delo je tudi vodič, saj ob opisih gradišč in ostalih najdišč ponuja tudi dostop in poljudno razlaga vidnih ostankov, hkrati pa avtorja bolj radovednega bralca z natančnim navajanjem razprav in omemb posameznih gradišč v starejši strokovni literaturi uvajata k starejšim zapisom - to je prav prej omenjena kulturna zgodovina Trsta. Prava, poglobljena arheološka dela so pač redka (C. Marchesetti, D. Cannarella, V. Karoušková, G. Stacul, F. Maselli Scotti) in zasluga avtorjev je, da nas suvereno in na lahek način pripeljeta skozi veliko število razdrobljenih citatov (zgodovina raziskovanj na Tržaškem je bila pač takšna pred C. Marchesettijem in po njem). Ko sem že omenil Marchesettija in ostale, moram ob pregledih tržaških gradišč omeniti še S. Flega, ki je l. 1982 pripravil *Kratek pregled prazgodovine tržaškega Krasa* v podlistku Primorskega dnevnika. To slednje Flegovo delo in knjiga o arheoloških najdiščih dolinske občine, ki jo je izdal l. 1991 s podpisanim, nekako določata tudi usmeritev najnovejšega dela o gradiščih.

Torej: katalog in vodič. Kaj pa razprava? Že oba elementa, tako kataloški kot vodniški, vsebujeta elemente strokovnega in znanstvenega dela, a iz teksta je razvidno, da prav omejitvev na današnjo administrativno enoto avtorja ovira pri interpretaciji bolj sintetičnega značaja. Opreti sta se morala na kronologije, ki ne izhajajo iz tržaškega gradišča, kar je metodološko prav, ker na Tržaškem gradišča, ki bi omogočala kronološko opredelitev, manjka. Tu izvzemam pravzaprav le dve

razpravi, G. Stacula za naselbinsko sosledje na Gradcu pri Slivnem in M. Morettijeve za obdelavo keramike z gradišč na Griži in na Njivicah. Obe razpravi sta avtorja upoštevala, v bodoče bo potrebno upoštevati seveda še rezultate izkopavanj, ki prav sedaj potekajo na gradišču nad Jelarji na italijanski strani pod vodstvom dr. F. Maselli Scotti. Ali bo kronologija tržaških najdišč pokazala tudi smeri razvoja za osrednja slovenska gradišča na Dolenjskem, morda vplive in tudi, da se je razvojni cikel železne dobe začel nekoliko prej na Primorskem, kot se danes že zdi? K temu bodo dala podatke tudi najdišča drugačnega značaja, na primer depoji iz Mušje jame pri Divači, na Goriškem in v Furlaniji in morda material z jame pri Praprotnu (le če ne bo poniknil v privatni lasti). Le nakazana je razlika med gradišči v bolj obmorskem pasu od onih bolj v zaledju. Toda v razpravi je poudarek na topografskem delu, tu nakazana kronološka vprašanja bodo rešljiva šele po izkopavanjih večjega obsega na tržaških gradiščih in grobiščih tega časa. Ob terenskem delu se je porodilo tudi nekaj dilem, ko sta odkrila najdišča, ki bi jih po terenski oblikovanosti mogli in morali uvrstiti med gradišča, a za sedaj niso pokazala drobnih najdb, na primer keramike, po kateri bi jih časovno in kulturno uvrstili. V tej dilemi sta se opredelila za uvrstitvev (na primer pri krožni strukturi tik nad morjem pri Sosljanu), saj takšna opredelitev pomeni izziv k arheološkim sondiranjem in s tem tudi za preverjanje zanesljivosti topografske opredelitve: končno je le tista znanost prava, ki jo je moč preveriti, ali pa vsaj v posameznih ugotovitvah dopolniti. Na ta način, seveda brez eksperimentiranja, se tudi arheologija približuje eksaktnim znanostim.

Velika zasluga avtorjev je, da sta izkoristila raznovrstne vire; nista le podala nekakšnega povzetka, pač pa sta s topografskim delom osvetlila položaj gradišč v pokrajini, tako s pomočjo terenskih zapažanj in domačih informatorjev (klasična metoda, ki se je je lotila na Tržaškem prav Komisija za topografijo), avionskih posnetkov (delo prikazuje nekaj izredno dobrih posnetkov v barvah kot ilustracijo za že znana gradišča in tudi nekaj kot podkrepitev za na novo odkrita najdišča), katastrskih map in arhivskega gradiva. Izkoristila sta arhivsko gradivo ustanov iz Trsta, Kopra in Dunaja. Takšen pristop je avtorjema pogosto omogočil, da sta k zgodovini raziskav lahko dodala sicer drobne in posamezne ugotovitve (ob nesorazmerno dolgem, verjamem celo, da dolgočasnem iskanju v arhivih!), vendar je težnja k vključitvi vseh podatkov pač imperativ takšnega dela. Prav to delo v kombinaciji z informatorji je omogočilo, da sta večino najdišč uspela poimenovati tudi s pravim toponimom in sta tako nadomestila v strokovni literaturi pogosta umetna poimenovanja. Seveda v večini primerov pride ob takšnem delu na dan slovensko ime, ki je bilo v tržaškem okolju vse prevečkrat zamolčano. Ob tem se moramo tudi slovenski arheologi za-

vesti, da moramo gradišča na tržaškem Krasu imenovati "gradišča" in ne kar "kaštelirji", saj je izraz kaštelir doma v romanskih govorih Istre in je na Tržaško uveden šele s strokovnim italijanskim poimenovanjem v tem stoletju. Pred nami zaživi cela vrsta toponimov, ki prostor prazgodovinskih gradišč poimenujejo kot *Gradišče*, *Gradec*, *Ajdovski gradec*, *Grad*. Ker avtorja mislita, tako sem prepričan tudi sam, da je toponim neločljivo povezan z arheološko vsebino, sta slovenske toponime obdržala tudi v italijanski verziji. Izkušenega topografa značilen toponim nezmotljivo pripelje do arheološkega najdišča, prej omenjeni po pravilu k prazgodovinskim ostankom v konfiguraciji terena.

Še enega sestavnega elementa knjige ne smem spregledati: ilustracij, oziroma slikovnega gradiva. Odlične avionske barvne posnetke sem že omenil, temu je treba dodati še kartografsko gradivo v tekstu (izseki iz karte v merilu 1 : 5000), terestične posnetke najdišč in risbe predmetov. Predmeti topografsko delo nekoliko poživljajo, hkrati pa izbor kaže, da sta avtorja pač imela težave z dostopnostjo materiala: tako tega, ki se skriva v depojih institucij, kot še bolj onega, ki ga nelegalno skrivajo nekateri posamezniki. Zbirna karta Tržaške pokrajine je nekako nesrečno in nespretno vlepljena ob koncu knjige in moti oblikovno odlično izdajo.

Za zaključek: knjiga vsebinsko presega ozek zamejski prostor, vključuje se tako po izdajateljskem podvigu kot po strokovni zasnovi v širši slovenski kulturni horizont, na italijanskem prostoru pomeni novost, morča presenečenje in izziv v določenih okoljih, vsekakor pa se vključuje prav tako tudi v italijanski kulturni krog. To je delu omogočila odločitev založbe za hkratno slovensko in italijansko izdajo. Mimo knjige ne bo mogel noben strokovnjak, ki se bo ukvarjal z gradišči, dobrodošla bo izletniku v tržaški okolici in ostaja spodbuda nam, ki "svojih" pokrajin nismo obdelali. Ob tem naj povem, da mi je desetletna prijetna izkušnja ob sodelovanju s Komisijo za topografijo razširila pogled tudi onkraj državne meje. Najdišča so tostran in onstran državnih meja, bodisi kot kaštelirji bodisi kot gradišča ali kot gradine. Leta 2003 bo poteklo sto let od izdaje C. Marchesettija o gradiščih Tržaškega in Julijske krajine: ali bo odlično delo slovenskih avtorjev spodbudilo komaj sproženo idejo o kritični ponovni obdelavi gradišč tega prostora?

Matej Župančič

Miroslav Bertoša: ISTRA IZMEĐU ZBILJE I FIKCIJE.

Mala knjižnica Matice Hrvatske, Novi niz: kolo I, knjiga 5, Zagreb 1993, 126 str.

Opsegom nevelika knjižica uglednog hrvatskog povjesničara Miroslava Bertoše, dugogodišnjeg poznavaca, zaljubljenika i istraživača istarske povijesti i kulture,

sažet je odabir pojedinih fragmenata prebogatog istarskog mozaika prošlosti, zasnovan na iznošenju i tumačenju arhivskih svjedočanstava, natpisa i zapisa kao tragova opstojnosti, života, suživota, ali i sukobljavanja i ratova koji su se stoljećima prelamali ovim nevelikim prostorom. Bez pretenzija na potpunost kazivanja i iznošenje konačnog odgovora i suda, autor je pokušao, kako i sam navodi u predgovoru, prikazati "Istru kao svojevrsno dokumentirano povijesno i društveno fiktivsko domišljanje, kao odraz dalekih zbivanja, bližih ili sasvim bliskih preobrazba, neočekivanih i nepredvidivih mijena njezina društvena bića" (6). Prilozi objavljeni u knjizi izlazili su prethodno kao kolumnistički feljtoni u puljskom "Glasu Istre" i djelomično u riječkom "Novom listu" ljeta 1991. godine.

U prvoj cjelini (*Idealni habitat ili svijet naopako?*, 7-26) autor domišlja stoljetne stereotipe Istre kroz "braudeliansko dugo trajanje". Istra je tako u spisima, izvještajima, kronikama, književnim djelima suvremenika ili kasnijih zapisivača, stekla pridjeve *plemenite*, *sirotice*, *ljepotice*, *ali i romanske, talijanske, hrvatske, slovenske, glagoljaške, težačke, revolucionarne Istre, pa sve do kamenite, neplodne, blage, otete, ugrožene, regije, županije Istre...* (19). Svaki od tih stereotipa ima, napominje autor, "svoje davne korijene u nekom segmentu istarskih geopolitičkih, gospodarskih, nacionalno/nacionalističkih ... konstelacija" (20). Isto tako, stereotipi se, bez obzira na podrijetlo njihova nastanka, javljaju s jedne strane kao elementi kolektivne memorije "dugog trajanja", a s druge kao dijelovi neprevladane prošlosti koja, često sročena i interpretirana mitovima i iracionalnim argumentima, nerijetko izmiče znanstvenim prosudbama (22).

"*Sindrom grada i kompleks sela*" (27-44) naslov je poglavlja u kojem autor "suprotstavlja" kolektivne mentalitete i pamćenja dugog trajanja izraženog kroz svojevrsne stereotipe (slavenskog) sela o gradu kao arealu u kojem "izvorna, čista i nepokvarena seoska duša" gubi nacionalni identitet i utapa se u civilizacijskim kodovima talijanskog nacionalnog predznaka. S druge strane, istarski grad u vrijeme mletačke uprave ne proživljava, barem ne u gospodarskom smislu, najsretnije dane, a odaslan mletački providuri, knezovi i činovnici, u toj zemlji vide prvenstveno stalno vrelo prihoda za održavanje svojeg brojnog vojnog i birokratskog aparata. Čak i u austrijsko doba, kada se odlukom državnih organa Pula pretvara u veliko austrijsko vojno-pomorsko središte, stanovništvo ne stječe očekivani prosperitet i sigurnost gospodarskog razvoja, već ostaje samo vojna baza kojoj je cjelokupan život grada u potpunosti podređen.

Kratko poglavlje Podrum/kantina nesvjesnog (*Skica za povijesnu antropologiju*, 45-53) i priča o čudnovatim moćima župnika - štriguna (čarobnjaka) Martina Velovića u Taru ponad Mirne (krajem XVIII. st.), njegovim